

nije bila krupniji pomak u odnosu na ukinute režime (izuzimajući uvođenje neposredne demokratije i samoupravljanja na nižim nivoima teritorijalnih i radnih organizacija u pojedinim socijalističkim režimima). Staljinizam je međutim bio politička regresija procesa početog 1917, u kome je komunistička kadrovska uprava lišena kritike i konkurencije dugo sprečavala usavršavanje mnogih društvenih delatnosti.

Godina 1989. obeležila je povratak višepartijskoj demokratiji pa je, uprkos otvaranju niza neprogresivnih sukoba, pre svega nacionalnih, napredak u proceduralnoj strani demokratije i u demonopolizacije političke kulture. Nove elite došle su do vlasti na slobodnim izborima, na manje ili više manipulativan način, ističući dugo potisnuti nacionalizam. U kulturno-idejnom pogledu bilans pomenutih prekretničkih godina takođe je protivrečan. Godina 1789. je detronizovala religiju uvela laicizaciju i ustoličila razum kao vrhovni arbitar u zapadnoj Evropi, ali je utrla i put ka nacionalnoj državi i nacionalizmu. Slične mere sprovedene u 1917. u Rusiji, a 1945-49. u Istočnoj Evropi i Kini sa zakašnjenjem. U doslovnom smislu reči u 20. veku socijalističke revolucije bile su nasilna nadoknada zaostalog razvoja. Ustoličenjem socijalističkog internacionalizma sprovedena je autoritarna kosmopolitizacija odozgo koja je gušila nacionalizam, ali i pripremala njegovu eksploziju nakon vlastitog urušavanja. Pored toga revolucionarna laicizacija otvarala je prostor harizmatizaciji svetovnih oblika vlasti. U kulturno-idejnom pogledu 1989. nije bila manje protivrečna. Rušeći različite oblike monizama i autoritarnosti, nepripremljena obnova liberalizma (iako nijedna revolucija nije postupna) otvorila je prostor nekažnjenom šovinizmu, građanskim ratovima u Istočnoj Evropi i reklerikalizaciji. Najvidljivija patologija pobeđe višepartijskog modela su parlamentarna korupcija, nekažnjeni nacionalizam i rast bede i kriminala.

Svaka revolucija ima dakle svoju konstruktivnu i destruktivnu stranu, koja zavisi od dubine i pravca nameravanih promena, a zatim i srazmere između njene kritičke utopije i prazne iluzije. Veza između ideje i prakse svake revolucije višestruko je posredovana lokalnom tradicijom i karakterom krize i treba je u svakoj konkretnoj situaciji pažljivo raščlanjavati i tumačiti. Teror revolucionara 1791-94, komunističke čistke unutar i izvan partije, logorisanje i progoni neistomišljenika u nizu socijalističkih režima izvirali su iz političke kulture, zatim revolucionarne pretenzije ka radikalnoj promeni, ali i iz otpora promenama i nepovoljnih uslova u ostvarenja zamišljenih ciljeva. Autoritarnost nije jedina cena poslerevolucionarnog razvoja, već su to i brojne žrtve, lutanja i niz neprogresivnih sukoba. Zbivanja 1990-ih takođe svedoče da je plaćena krupna cena ukidanju jednopartijskog socijalizma. Nakon nenasilnog zaokreta usledilo je osiromašenje, građanski ratovi, rast nejednakosti. Naročito destruktivne i iracionalne posledice poslesocijalističkog zaokreta su se iskazale u višenacionalnim evropskim državama. Sa ne manje hilijazma 1989. nagovestila je otrežnjenje od zabluda komunizma, spasenje u povratku kapitalizmu, iskupljenje u antitotalitarizmu konvertita i definitivni obračun sa iluzijama prošlosti. Antitotalitarna utopija konačnog nacionalnog oslobođenja nakon 1989. suočena je sa realnošću etničkog čišćenja i masovnog ubijanja. Antikomunistički nacionalizam značio je povratak prekomunističkim obrascima koji su u 21. veku nazadni. Velike revolucije poput 1789. i 1917. nosile su nove ideje, tvrdio je F. Fire dodajući da 1989. nije donela nove ideje već se vratila starima. Zbog toga je ovaj francuski istoričar osporavao revolucionarni karakter 1989. godini (Ash 2000).